

T. BIRÓ ZOLTÁN

Kölcsey

ESZMEI-POLITIKAI FEJLŐDÉSRAJZ

Ha 1848. március 15-e a magyar történelem piros betűs napja, akkor a negyvennyolcat megelőző két-három évtized történelmünk csupa nagybetűs korszaka: a REFORMKOR. Nem azért illenek csupa nagybetű ehhez a történelmi korhoz, mintha Európa nyugati feléhez viszonyított megkésetttségünk, s hazai körülményeink tarthatatlansága nem szükségképpen hívta volna elő valamiféle újító szellemet, változtatásigényt és pezsdülést abban az időben. Nem is azért, mintha olyan nagy csoda lenne, hogy Magyarország ismét fel akar zárkózni Európához; nem azért, mert egy lelkes, öntudatra ébredő nemzedék le akar számolni a régi viszonyokkal, s újat, emberibbet teremtve akarja beírni a nevét a történelembe; és sajnos nem is azért, mintha a reformkori álmok és nagyreményű törekvések az ország felvirágzása által beteljesedhettek volna. A polgári nemzetté válás, a nemzeti szuverenitás és a társadalmi haladás gondolata sem hirtelen, s valamilyen csoda segédelmével virágzott ki váratlanul a magyar tájon. Azon sem csodálkozhatunk igazán, hogy nagy személyiségek páratlan sora tűnt fel itt — látszólag a semmiből, hiszen hasonlóan nagy személyiségek feltűntek akkor, s már korábban is, Párizsban, Londonban és másfelé Európában, mert tágas teret nyitottak a személyiségnek a forradalmak, az emelkedő nemzetek és osztályok sodrása, a felvilágosodás és még inkább a romantika szelleme. Ami a magyar reformkorra gondolva, mégis ki kell, hogy billentsen bennünket utólagos történelmi objektivitásunk hűvös biztosságából, az valami többlet, ami ezt a kort mind az előtte, mind az utána eltelt több mint száz év történelméből kiemelte. Olyan többlet ez, amely ha későbbi, szorongató hiányérzeteink résein át visszatekintünk, különös fényben világítja meg nekünk a kort, s a kor emberét.

Miben áll tehát ez a többlet? Némiképpen egyszerűsítve, talán így mondhatnánk: *nemességnek és harmóniának* abban az emelkedettségében, amely azt megelőzően, s azt követően is csak igen ritka pillanatokban és többnyire csak egy-egy különös, sorsemelte egyéniségben ajándékozott meg bennünket a nagyság élményével. Nemzet és haladás, gondolkodás és politikai cselekvés, humánus és racionalitás, eszmeiség és gyakorlatias viszony a környező világhoz, költészet, filozófia és politika utolérhetetlen egységét a lélek és a szellem, a magatartás és a stílus nemessége emeli egy fejjel a történelem fölé. Erkölcsi és esztétikai értékek rendeződnek gyorsan társadalompolitikai programmá ebben a korban, s mindehhez szép keretet ad az az egyszerre egyszerű és ártatlanul naiv heroizmus, amivel a kor legjobbjai, lámpavas és karabély segédlete nélkül akarnak fordítani a magyar sorson; fordítani egyet az önálló nemzeti lét, egyet a társadalmi berendezkedés javára. Nem rajtuk áll,

hogy majd ismét és mégiscsak karddal és puskával, vérrel és halálhörgéssel kell igazolni a legközönségesebb igazságot: az emberi szabadságvágy a szó eredeti értelmében is halálosan komolyan veszi önmagát. Ez a szabadságvágy mutatja meg komoly, de még szelíd arcát a reformkor nemzedékében. Szerencsétlenebb korokban az olyan arcokat, melyek egy közösség jövőjének az ígértét rejtik vonásaikban vagy elszigeteli az idő, vagy belemossa az általános szürkéségbe; a feladatvállalás lehetetlensége eltemeti a nagyszerűt is, még kibontakozása stádiumában, s a nagyszerűség szolgálatkész hadségeit visszatéríti oda, ahonnan kitörni készültek: a középszerűségbe. A reformkor azonban feladatot kínál, s a kor embere vállalkozik; maga a feladatvállalás pedig kilendíti az egyént önmaga szűkebb köréből, s teremti a tehetségből történelmi személyiséget, formál a kisebb tehetségekből is korszellemet alakító vezető réteget. A közösségi cél pátozsa és a vállalkozás lendítő ereje révén kiválni képes egyén azután megsokszorozva adja majd vissza korának és népének azt az indító energiát, amelyet a pálya befutásához kapott, s amely ahhoz mindig nélkülözhetetlen. Egyszerre korszükségtté és kormeghatározóvá lesz a *jellem*, nagy jellemekek teszik a kort, érdekek, akaratok és eszmék a jellemadta erkölcsi kohókban olvadnak egybe, s fényesednek tisztára, rájuk tekint a magyarság eszmélő része, ők határozzák meg választásait. Így lehetséges az, hogy századunkból visszatekintve erre a korra, nem lefelé, hanem felfelé kell emelni a tekintetünket. Ez tehát a magyar reformkor különös történelmi minőségének egyik titka.

A másik abban lehető fel, hogy hosszú idő után először — és sajnos hosszú időre szólóan utolszor is — ekkor érik meg és szerveződik társadalomformáló erővé olyan számarányában is jelentős magyar közép-, illetve felső középréteg, amely rangját, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét, műveltségét és gazdasági helyzetét tekintve, a magyar történelemből szervesen kinöve, képes az ország politikai életének alakítására, jogot is formál a politizálásra, a nemzeti-társadalmi ügyek képviselőjére. A középbirtokos nemesség ekkor lép teljes öntudattal a magyar történelem színpadára, s éppen akkor, amikor az oligarchia nagyjából gyökértelenné vált, s hitelét veszítette. A középbirtokos nemességnek ebben a helyzetben egyszerre kellett képviselnie a nemzeti érdeket a Habsburg-udvarral szemben, saját térnyerését az oligarchiával szemben, s a nép, elsősorban a magyar parasztság, illetőleg a jobbágyság érdekeit a nemesi előjogok konzervatív őrzőivel — így gyakran saját középbirtokos önérdelkeivel — szemben is, végül az egész megmerevedett rendi struktúra ellenében. Maga a helyzet tehát több okból sem mondható idillinek. A Habsburg-ház az európai forradalmak és gyors polgárosulási folyamatok láttán évszázados reflexek szerint reagál: urai minden belső rezzenésre idegesen kapják fel a fejüket, s az európai fejlődésről leszakadt monarchiát, az adminisztráció mindenható hatalmában bízva, igyekeznek mindenáron egybetartani. Ferenc személyében ráadásul olyan uralkodó próbálja atyailag ráncba szedni a monarchia népeit, akikben egy elvetemült bürokrata és egy gyámoltalan papucsférj szövetkezett, hogy minden nehézség ellenére megülhesse a trónt. Egy ilyen szövetség pedig cseppet sem veszélytelen, főként ha egy uralkodóban ölt testet. Ott van mellette Metternich, a politikusi tehetség és felkészültség embere, aki azonban legkevésbé sem demokratikus vagy éppen magyarbarát érzelmű államférfiként írja be nevét a történelembe. A nádor viszont jóindulatú úr, még magyarbarát érzelmei is vannak, fogékonyságot mutat a felvilágosultabb gondolatokra; nem idegenke-

dik a mérsékelt, jámbor szándékú reformtörekvésektől sem, a Habsburg köldökszinóron függve, s az udvar által felügyelve azonban, a jámbor szándékok politikájából szolid eredmények is csak imitt-amott szülehetnek. A feszültség pedig egyre növekszik. Franciaország, Anglia, Németalföld frissítő fuvallatai megborzongatják a monarchiát, s az udvar gazdái szellőztetés helyett mégegyszer ellenőrzik, hogy jól zárnak-e az ablakok. Az impérium igyekszik teljes súlyával ránehezíteni Magyarországra, hogy a mocorgásból egyetlen felszabadító mozdulatra való erő össze ne állhasson, éppen ezzel a nehézkedéssel növelve a feszültséget, s igazolva a maga tehetetlenségét. Az ország külső politikai kiszolgáltatottsága, gazdasági vergődése, belső társadalmi struktúrájának rendi-jobbágyi dermedtsége, s ezzel szemben az új európai szellem, a liberalizmus eszméje, s mindenekelőtt a történelmi igazságtalanságok nyomán újraéledő, a tetszhalálából végül mindig feltámadó magyar szabadságösztön együtt, végül is világra segítik azt a nemzedéket, amely *nemzet és társadalmi reform* együttes ügyét közösségi hivatásának tekinti. Ez a hivatástudat a reformnemzedék lelki emelője, s ez az „emelő” teszi, hogy a helyes történelmi felismerések mellett, ennek a nemzedéknek legfőbb jellemzője lesz a *politikai belátás* képessége. Vagyis: a társadalmi léptékű politikai önkorlátozás és hatalommegosztás képessége, a képesség arra, hogy kilépjünk egy osztály szűkebb és pillanatnyi érdekövezetéből egy tágasabb mezőre, a nagyobb közösség, a magasabb rendű nemzeti-társadalmi szükségletek beteljesítése érdekében. Ez a képesség, és csakis ez ad ennek a nagyrészt középbirtokos, kisebb részben kisbirtokos vagy főrendi származású, illetőleg a honorácior értelmiségből egybeállt nemzedéknek történelmi jogosultságot arra, hogy az egész nemzet képviselőjében lépjen elő a közélet porondjára.

Ilyen politikai szintéren és ilyen közszellem bontakozása idején jelenik meg a magyar közéletben a reformkor egyik legnagyobb hatású, különös személyisége: Kölcsey Ferenc. Amikor ő, Ond vezér kései unokája, az ország egyik keleti zugából, a szatmárcsekei kis kúriából a történelemre tekint, majd onnan a szatmári táj kihaszánált, elnyúzott népére, s amikor aztán „szekérre” ül, hogy elinduljon Pozsonyba politizálni, akkor a magyar gondolkodásban és politizálásban történik valami. Valami, ami több, mint száz éven át szinte észrevétlen tiszta forrást jelent majd a magyar gondolkodás és politikai eszmélés folyamán, olyan időkben is, amikor már úgy látszott, hogy ennek a folyamannak a vize végképp elapadt valahol.

I.

Kölcsey személyiségének fejlődéstörténete, mint a nagy személyiségeké általában, ismétелhetetlenül egyéni, s ugyanakkor mégis modellértékű, mert benne foglaltatik valamilyen módon, a hétköznapinál élesebben és drámaiban, a sorsvállalásra és gondolkodásra képes, érzékeny emberek eszmélésének örök sorsa is. Az ő lelki-gondolati utazása egy vizes-párás, álomszerű tájról, az ősszorongás, az individuális elesettség világából egy másik, változatosabb, emberi léptékű és emberek lakta tájra visz, ahol egyének és közösségek kölcsönhatásában letisztulhatnak már az érzelmek és a gondolatok, és alkotással kristályosodhatnak a nekik megfelelő szellemi közegben. Ennek az útnak azonban többnyire keserves stációi vannak, s ezt a fejlődéstörténetet átlagon felüli belső küzdelmek folyamata jellemzi.

Kölcsey életében alkat és alkotás mintha ellentétben volna. Alig találunk történelmünkben még egy olyan személyiséget, akinek alkati adottságai sok vonatkozásban oly távol állottak a később befutott pálya követelményeitől, mint az övéi. Még kevésbé olyat, aki alkati túlérzékenységgel és költői talentummal megáldva vagy megverve, élete delén mégis olyan elszánással és hittel indult volna neki a politizálásnak, mint éppen ő; olyan értékű politikai-eszmei alkotást hagyva örökül, amely közvetlen hatásában és történelmi jelentőségében is, éppen egy költőt emel történelmünk kiemelkedő politikusai és politikai gondolkodói közé. Zrínyi Miklóshoz hasonlíthatnánk ebben a vonatkozásban Kölcseyt — nem is indokolatlanul —, ha éppen az alkat dolgában nem lenne annyira más, és az életforma tekintetében annyira különböző a két ember és a két sors; ha az élénk álló képek nem mutatnának annyira más karaktert Csáktornya várura, a hadászatban és vadászatban edzett, katonákat fegyelmező, marcona törökverő nagyúr és az álmosdi ifjú álmodozó, a szatmárcsekei magányos, életidegen költő esetében. Nem lehetett csupán a keserű pillanat szava, hosszan érlelődhetett Wesselényiben az a sokat idézett mondat, amely Kölcsey halálhírére hagyta el a nagy barát száját: „Nem közénk való volt.” A gyász hír okozta fájdalomban elejtett mondat egyik értelme a törékeny, érzékeny, már-már földöntúlian finom alkatra utal, a másik az értékre, a különös tisztaságra és tisztánlátásra, s nemcsak annyit jelent: „különbözött tőlünk”, hanem inkább azt: „feleltünk álló volt”.

Az induláskor, a pálya elején mindenesetre egy gyermekkorban sérült, gyenge alkatú, félszeg és lelkileg túlérzékeny fiatalember találkozik össze egyszerre a felvilágosodás hideg és fensőbbes racionalizmusával és a világfájdalmas szentimentalizmussal. Fogékony fiatalembernek ennél veszélyesebb csapdát nemigen állíthat az élet. Mindehhez térben távolabbról, de szellemileg annál erőteljesebben az öreg Kazinczy vonzó fölnye társul, s körének szellemi elitizmusa, majd nyelvújító ügybuzgalma; görög, latin, francia, német gyökerű európai műveltség — s körben a parlag, Álmosd és Cseke szellemi magánya. Természetes tehát, hogy a pályakezds mindenképpen nehéz, nehéz elsősorban szellemi-érzelmi vonatkozásban. A szellem, a friss és átlagon felüli intellektus a tanulásban, a fordításban és a kritikában, mint lehetséges cselekvési formában, valamint a racionalizmusban, mint számára is elérhető és a környezetből kiemelkedni segítő eszmében igyekszik a szorongató világ fölé emelkedni, s az intellektuális kiteljesedés által úrrá lenni a sorsadta körülményeken. Az érzékeny lélek, az érzelmekkel túltelített idegrendszer pedig az álomvilágban keres menekülést, formát a versben, feloldódást a szentimentalizmusban: „Sors, vígan dőlök kebeledre, / Há végóráid intenek. / Engedd csak, hogy sötét helyedre / Szép álmaim kísérjenek” — írja 1813-ban, A költő című versében. Már itt elkezdődik azonban az a belső vita, ami aztán hosszan elnyúlva, s egyre elmélyültebben egy időre a formálódó személyiség legfőbb sajátja lesz. Ez a vita természetesen a személyiség szempontjából legfontosabb terepen zajlik: belül a formálódó személyiségen, a lélek legmélyén, újra meg újra kiszólva onnan, de mindig őszintén és bensőségesen. Egy évvel később már így ír: „Tündérképeknek ellenébe / Tőlünk nem megy sohajtozás, / Itt bennünk a vigasztalás, / Nincs élet a felhők körébe.” Mintha önmagával feleselne most, mintha erősíteni akarná magát, mintha ki akarna jutni valahonnan, egyszerre szálnalmas és megható erőfeszítéssel. Nem is az „eszmei” rész fontos itt, hanem maga az erőfeszítés, a belső küzdelem, amelynek az ered-

ményeképpen ösvény nyílnak az álomvilág beláthatatlan őserdejéből egy reálisabb és rendezhetőbb világ felé. Egyelőre egyfajta belső megoldás lehet ez a lélek rendezése érdekében, mintha már tudná vagy sejténé a költő, hogy majd egy eljövendő, kifelé irányuló és kívül megharcolandó küzdelem hitelének és eredményességének feltétele lesz ez a mostani lélekrendező belső küzdelem. Talán tudatos, talán nem, de mindenképpen fontos felismerés mégis, ami itt kitűnik: előbb belül kell elintéznünk azt, amire majd kívül vállalkozunk. Magának a küzdelemnek a jelentősége az egyéni fejlődésben egyre inkább tudatosul, mégpedig verscímekben kiemelve (Küzdes, 1814.), s ha még csak kezdetlegesen is, de már újabb fordulat készül az univerzális-individuális fájdalomélménytől, a megfoghatatlan világok felől az érzelhetőbb, de még mindig spiritualizált világ irányába, s ha még csak tétován is, de mintha már a feladat felé. Itt még csak „Sejdtítve zeng az énekes / Jobb sorsot és hazát...” még csak az „Örök vágy és remény” vergődik a sorsszerűség tudomásul vételén, és a sorsszerűségben való feloldódás lehetőségén, de mindez mégis gondolati, s méginkább érzelmi előkészítése már egy magasabb rendű eszmélésnek és helykeresésnek. A „Rákos nimfájához” jelzi leglátványosabban ennek az esztendőnek, az 1814-es évnek, a lelki-eszmei feltöltődését és újabb állomását az útnak, amely a közügyek felé vezet. Itt jelenik meg Kölcsey költészetében először — a magyar irodalomban később oly gyakran feltámadó motívum — „szabadság, szerelem”, „politika és szerelem” motívuma, nála azonban eleve elhatározottan, s eleve sejtetően a „honszerelemre” helyeződik a hangsúly: „De néked élni kell, ó hon, / S örökre mint tavasz virúlni, / Ah, mert omladékidon / Reszketve fognék szétomolni / Hazám, hazám!” A kozmikus borongás hozzátartozik ennek a korszaknak a tétován küzdelmes útkereséséhez, de a világfájdalmat egyre természetesebben váltja fel a magánfájdalom és a honféltség összefonódása. A közismert, s a modern füleknek is olyan ismerősen zengő „Oh sírni, sírni, sírni, / Mint nem sírt senki még...” kezdetű, s az Elfojtódás címet viselő rövid költemény a maga kiérlelt szépségében reprezentálja, s egyben le is zárja a kozmikussá növesztett, s körvonalazatlan egzisztenciális fájdalmak megverselésének szakaszát, s mintegy búcsút int — ha nem is teljes egészében — ennek az életérzésnek, ennek a belső zokogással fojtogató, kiúttalan egyoldalúságnak. Az 1815-ben írt „Reményhez” — bár tovább kísért még az ellágyulás és a parttalan borongás hangja — ismét új mozzanatot emel be ebbe az emberi-költői belső küzdelembe, az önköréből kitörni kész, jobbik fél fegyvertárát gyarapítva. Nemcsak a remény szó csillan itt meg reménykeltően, hanem az önszemlélet módosul jelentősen; nem az önsajnálattal sírásra hajló ember, hanem a hitető remény és a reménytelenség feszült-ségében élő, küzdelmes sorsú férfi jelenik meg most, ki „vad óceánnak mély hullámain” vergődik és küzd a szelekkel. Ennek a módosult önszemléletnek a jelentőségét az sem csökkenti, hogy a „küzdő” férfi képzelet után ismét lágyan borongó hangfekvés következik, mert itt a költői én már a közösség felé táglalni látszik, s ha kimondva nem is, de sejtetve már, mintha a történelmi idő is megjelenne egy pillanatra a tűnő remény visszfényében:

*„Szelíd Remény, jobb kor szebb napjain
Mosolyogva jöttél, lángoló szemekkel,
De most borongasz barna fellegekkel,
Mint búcsúzó hölgy férje karjain.”*

Az igazi költői hangváltás azonban csak az 1817-ben írt „Rákóczi, hajh...” strófáiban pattan ki egészen. Ha az Elfojtódás az univerzális-individuális fájdalom-költészet csúcsteljesítménye és reprezentánsa Kőlcseynél, akkor ez a vers kezdete egy új szakasznak, amelyben a nemzeti sors és a történelem lassan előtérbe lép, más utat vágva most már az egyéni sorsnak is és a költészetnek is. Am ez még mindig nem jelenti azt, hogy a fájdalom, a szomorúság, a borongás egyszerre kioldódnának ebből a költészetből, helyüket valami harcos, dübörgő, zászlóbontogató versroham töltené ki. A lényegi változás mégis abban van, hogy ami eddig univerzális volt, az most körülhatárolhatóvá és beláthatóvá válik, ami individuális volt, az most közösségivé lesz, ami spirituális volt, az most megragadható. Az egyéni fájdalom lassan közösségi indulttá nemesül, a szomorúság történelmi távlatot kap, s a parttalan borongás helyét, egy nép múltján végigvonuló vérzivatarok, vereségek és tragédiák, győzelmi remények és kétségbeesések érzelmi-gondolati gazdagsága veszi át. Kőlcsey a század legkomorabb poétája és egész biztosan legkomorabb magyarja is — és nem Világos után, hanem még jóval előtte! A komor alaphang állandó az ő költészetében, csak a jelentés tágul egyetemesen magyarrá:

*„Oltárunk áll s nem füstölög
Rákos szent mezején,
A szablya függ, s nem hord vitézt
Hátán a büszke mén.”*

A lefegyverzett és elcsendesült magyarság sivár mozdulatlanságának látomása ez. Ha sejtette volna, hogy néhány évtized múltán éppen a Rákos mezejéről indul meg a vásároló tömeg a Nemzeti Múzeum felé, hogy majd Petőfivel együtt történelmi nappá emeljen egy közönséges kora tavaszi napot — ha tudta volna is, biztosan két egymásnak ellentmondó érzés fakad fel benne akkor is: az első örömből és büszkeségből, a második keserüségből. Mert az első, piros történelmi napot látva, mindjárt látta volna a következőt is, a véreset és a gyászfeketét. Ilyen volt a sorsérzékelése, ilyen a történelemlátása. Ami a legszebb, legnemesebb benne mégis, az ettől az időszaktól kezdve, a saját történelmi komorsága fölé emelt közösségi életigenlés. A „Rákóczi, hajh...” soráiban még a nála oly ritka győzelmi remény is feltűnik:

*„S rohan, mint ár, a győzelem
Kelettől nyugotig,
A láncsa zúg, a lobogót
Magas szellők viszik...”*

A kihűlt jelenből a felizzó küzdelem, a lobogó tűzár sodor a jövőbe, „ledőlt országok hamvain” keresztül „egy szép hon” feltámadása felé. Nem a világszabadság látomása tehát ez a „Kelettől nyugotig” terjedő lángfolyam, mint később Petőfinél, hanem annál szerényebben — csak a magyar szabadságé. Az ilyesfajta reménykedés azonban igen tűnékeny önála. A Himnusz mélyzenésű strófái felé nem ennek a költeménynek a verszáró, szinte erőltetve felindult reménykedése, hanem az első szakasz keserű jelenlátása és az éppen ekkortájt formálódó történelmi szemléletmód sodor. A közösségi életigenlést te-

hát döntően másfajta életszemlélet építi, s erre az építkezésre teljesebb magyarázatot ad a próza.

Mindaz, ami az irodalomtörténet révén eddig Kölcseyről, alkotói munkásságának első feléről a tudatunkban meggyökeresedett, az elsősorban nem a versekhez, hanem inkább a nyelvújító mozgalomhoz, a Kanizsival való barátságához, és két szerencsétlen sorsú kritikájához, a Csokonairól és a Bercsenyiről írottakhoz kapcsolódik. A felvilágosodás nagy európai eszmeáramlatának elitista kritikai hajlama, racionalizmusa, a Kazinczyval való barátsága, s a mozgalomban való harcossá válása, kétségkívül nagy hatással volt Kölcseyre. A személyiséget provokáló és próbára tevő hatásoknak is tekinthetjük ezeket, amelyek egyszerre nyújtják egy nagy áramlattal való azonosulást és a vele való szembehelyezkedés lehetőségét. A személyiség természetén és nagyságán múlik, mit és hogyan hasznosít egy ilyen helyzetből, sodródik-e az árral vagy bármilyen áron szembeveszül, vagy esetleg épül belőle, az elfogadás és elutasítás konfliktusos, személyes küzdelme során. Annak a belső harcnak a történetében, amelynek Kölcsey gondolat- és érzésvilágában a magára találásért végbe kellett mennie, nagy része volt ennek az elsősorban Kazinczytól, illetve az ő közvetítésével szerteáradó hatásnak, s azzal együtt persze a már említett személyes élethelyzetnek, amelyből a költő kitörni készül. Korai kozmopolitizmusának gyökereit jórészt éppúgy itt kell keresni, mint magasrendű műveltségeszményének, kritikai elszántságának és kíméletlenségének, valamint kiváló és elfogulatlan elemző készségének. Van azonban itt egy fontos érzelmi motívum is, ami Kölcsey esetében mindig kitüntetett figyelmet érdemel: a barátság érzése, a tiszta, következetes barátság iránti felfokozott igény. Ennek az igénynek a jelentőségét mutatja, s egyúttal komoly önismeretre és tudatosságra is utal a Döbrentei Gáborhoz írt, viszonylag korai (1813) levelének egy részlete: „De nem előre feltett célból vegyültem literátoraink közé. Szükségem volt barátira; s kiket gyermekkoromtól fogva úgy neveztem, az egy Kállyt kivéven, meghaltanak. Ezen megmaradottól el kelle válnom; s minthogy másként nem élhettem az életet, újakat kerestem. S íme, ifjúságunknak romlott sergében nem találhattam fel őket egyebütt, hanem literátoraink közt. S ez legyen literátori pályámnak egész története.” Ilyen egyszerű volna? — kérdezheti joggal a Himnusz írójának mai tisztelője. Mindenesetre komolyan kell vennünk ezt a közlést, annál is inkább, mert később Kölcsey, más helyzetben és érettebben ezt újra megerősíti. E levélrészlet azonban számunkra nemcsak a barátság jelentőségét dokumentálja Kölcsey életében, hanem azt is, hogy külső körülményein, osztályhelyzetén túl, belsőleg sem az egyetlen lehetséges út számára a literátori pálya. Az írói hivatás szép és az alkathoz is jól illeszkedő „kényszerpálya” inkább a számára, de ezzel együtt valamiféle közéleti szerep, a közéleti cselekvésnek valamilyen nem írói módja már korai korszakaiban sem volt idegen elképzeléseitől.

E korszakát illetően érdemes mégis arra tekinteni inkább, hogy ez a literátorság milyen természetű, s miféle eszmei változásokat mutat, mi köze van a későbbi reformpolitikushoz. Mind levelei, mind egyéb prózája azt bizonyítják — és összhangban van ez a Rákóczi, hajh... című vers jelezte hangváltással —, hogy 1815—17 körül már elsősorban a kozmopolitizmussal való radikális leszámolásnak, a nemzeti eszme kifejlésének és az eredetiségigény elvi értékű megfogalmazásának időszaka következik. Nehéz lenne megmondani, hogy a nemzet és történelme iránti figyelem erősödése hozta-e magával az eredetiség értékének nagyobb megbecsülését az irodalomban Kölcseynél, vagy inkább

fordítva: talán a francia felvilágosodás „hidegsége” és Kazinczy fordítói szellemének egyoldalúsága ébresztette rá az autonóm nemzettudat, s a nemzethez tartozás jelentőségére. Valószínűleg együtt, egymást erősítve érlelődött meg a két folyamat, s jelentkezett hol ilyen, hol olyan gondolati keretek között, de mindenképpen szemléleti-magatartásbeli megújulást követelve. Tény az, hogy a két legfontosabb kritika, Csokonai- és Berzsenyi-kritikája — amelyek életében is sok bajt hoztak Kölcseyre, s az utókor irodalmi köztudata is általában, mint színvonalas, ámde igazságtalan kritikákat tartott számon — ha tartalmaz is helyenként igazságtalan bírálatot a két nagy költővel szemben, többnyire csak olyan pontokon elítélő és számon kérő, ahol az eredetiség hiányát érzi, s a meg nem élt, át nem lényegített másolást, átvételt marasztalhatja el. Nem véletlen, hogy Kazinczy éppen a Berzsenyi-kritika hatására idegenedik el Kölcseytől. Kölcseyre viszont nagyon is jellemző, hogy az igazságot, a benne alaposan megérlelt igazságérzést fölébe helyezi a barátság szentségének is. Ez ad neki erkölcsi alapot arra, hogy elmondja majd a magyar irodalom egyik legszebb búcsúbeszédét Berzsenyiről, szégyenkezés és önmarcangolás nélkül, és arra is, hogy megírja Kazinczynak azt a lasztóci levelek néven számon tartott három levelét, amely elvi kíméletlenséggel kéri számon a mestertől is az eredetiséget, s veti szemére az egyoldalúságot és a nyelvújító doktrinérséget. Nem kellett kicsinyesnek lennie Kazinczynak ahhoz, hogy megsértődjön e levelektől, s megtörjön itt a nagy barátság, mert amit a tanítvány jóindulattal ugyan, de nagyon határozottan a szemére vet, az egy életmű belső logikáját kérdőjelezi meg, s az alkotó élet lényegbeli vonulatában követelne változtatást. Először is szemére veti a saját újító lendületébe belemámorosodott mesternek a romboló türelmetlenséget — egyelőre taktikai oldalról: „... a haladni nem akarók még inkább vagy rettegők, vagy makacsokká lettenek, a haladni akarók pedig a természetes határokon túl csapongtanak...” Másodszor már nem külső, taktikai megfontolásból, hanem az ügy értelme, belső logikája felől közelítve teszi ugyanezt: „... igazságtalanság az újtól annyira elkapatni magunkat, hogy a nyelv ideáljában egyedül csak azt láttassunk szemmel tartani, s csak az után törekedni. Mert nem hanyatt homlokkal rohanunk-e az egyoldalúságra? A stilizta formálja a nyelvet, de mi formálja hát a stiliztát?” — teszi fel végül a szónoki kérdést, s e kérdés már messze túlmutat a maga szövegkörnyezetén. Mintha itt már nem is Kölcsey, hanem a század kérdezne, hogy mindjárt talpára is állítsa a világot, s egyszer s mindenkorra leszámoljon a literátori arisztokratizmus öncsaló illúzióival. És a lasztóci levelek során végül a nyers figyelmeztetés következik; keserű pohár a széphalmi mesternek, de frissítő forrásvíz Kölcseynek az önállóság útján: „Aki életét idegen művek fordításában töltögette, nem tanulja meg a maga erejét egészen ismerni...”

Egy irodalmi barátság megszakadásának dokumentuma persze önmagában még nem különösebben érdekes az utókor számára, feltéve, hogy az képes egészségesen, a lényegre figyelve válogatni a múlt eseményeiből. Itt sem maga az esemény a fontos, hanem az, amit általánosabb eszmetörténeti szempontból kifejez. Azt jelzik e levelek, hogy új szellem támadt fel Magyarországon is, és Kölcsey személyében újfajta személyiségtípus születik. Ez a személyiségtípus már nem a nagy eszmeáramlatok kitárt köpenye alá húzódva akar hirdetni újító ígéket, hanem — vállalva, hogy kilép a köpönyeg oltalma alól — a maga autonómiáját állítja előtérbe a század nagy ügyeinek szolgálatában. Ugyanakkor a későbbi politikus további érlelődésének tanúi vagyunk ebben az eset-

ben, aki már tudatosan alakítja a maga mértéktartó, felelősségteljes gondolkodásmódját és magatartásformáit. Edzést is jelentenek ezek a levelek Kőlcsey számára, a szellemi inak és izületek felkészítését egy nagyobb szerepvállalásra. Nemcsak az írónak, a jó politikusnak is elengedhetetlen tulajdonsága a beleélés képessége, a mások gondolati és érzelmi világában, a más-más logikai folyamatokban való elmélyülésé és eligazodásé. Mert mind „a haladni akarók”, mind a „haladni nem akarók” belső világát, eszmei-lelki talajadottságait érteni, vagy legalábbis érzékelni kell ahhoz, hogy a köztük levő szakadék fölött a viaduktot előbb-utóbb fel lehessen építeni. Ellentétben azzal a közkeletű, publicisztikus képpel, amely szerint Kőlcsey oly mértékben volt a haladás föl-kent papja, hogy szinte dühödt szikársággal és aszkétikus szellemi tűzzel sietett irtani a maradiságot, s a „maradókat” általában, már itt nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem doktrinér módon, s korántsem olyan nagy általánosságban volt ellene a réginek, a hagyományosnak, de még maguknak a konzervatívoknak sem. Itt éppen az újíttóval szemben újító. Elvszerűen az, a mértéktartás és a tolerancia jegyében. Fontos politikusi erények kovácsolódnak tehát ekkor Kőlcseyben, nemcsak a mértéktartás és a tolerancia, de az eredetiség és a személyi autonómia igényének bejelentése révén is.

Kőlcseynek a Kállay Ferenc barátjához írt, 1816 áprilisában kelt leveléből már nemcsak az önállósulás folyamata, nemcsak a későbbi politikus számára oly fontos erények bontakozása olvasható ki, hanem azontúl, konkrétan egy új eszmei értékű életvezető szemléletváltás fogalmazódik meg. Ez a levél annak a fontos pillanatnak egyik dokumentuma, amelyet a gondolkodás fejlődésében fordulópontnak mondhatunk, a kozmopolitizmustól a patriotizmus felé. Intellektuális váltoállítást mutat ez a levél, s e váltóállítás következtében végérvényesen új pályára terelődik az intellektus „A kozmopolita nevetni fog sopánykodásomon — írja, a kozmopolita személyében többek között önmaga korábbi állapotát is megjelölve — de a kozmopolitának nyilván nincs igaza. Polgára lenni az egész világnak én előttem nem azt a veszedelmes indifferenzizmust teszi, mely minden patriotizmust, minden nacionalizmust kizár. Interesszálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes s mintegy instinctuális érzelmet, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy gyermeki szeretettel nem ellenkezik.”

Látjuk tehát, hogy mindaz, ami a „Rákóczi, hajh...” hangváltásában vagy a lasztóci levelekben benne van, egy átfogó, nagy eszmélődési folyamatnak a része, melynek során újraértékelődik a korábbi magatartás és gondolkodás számos részletében is, de az egész változási folyamat a kozmopolitizmus-patriotizmus eszmei váltásában áll össze egységes jelenséggé. Természetesen ennek a látszólag jól körülhatárolható eszmei váltásnak is megvannak a mélyebbre nyúló gyökerei, időben és alkati adottságokban egyaránt. Jóval később, 1833-ban, amikor Szemere kérésére levelekben küldi el barátjának már Pozsonyból a maga életrajzi vázlatát, visszapillantva így rajzolja meg ennek a gondolkodástörténeti szakasznak az alakulását, belső logikai menetét: „... iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket s itt a patriotizmus magva” — írja, a patriotizmus szellemi gyökereit kutatva, míg ifjúkori kozmopolitizmusának eredetét ebben látja: „Okának gondolom a francia lágymeleleg poézist s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb filozófok mindenre, ami szent, fuvallottak — a Système de la nature s több.” Végül az egész kozmopolita eszmekört, s benne a maga elkalandozását ilyen módon ér-

tékeli: „... a kozmopolitikai hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, s szűkségesen el kellett múlnia. Szerettem anyámat, hazámat, lánykáimat, szerettem barátaimat — s ez mind egyformán égő szerelem vala; egyik iránt sem voltak sohasem más érzelmeim, sem más szavaim, mint a másik iránt — a betegség paroxizmusának óráit kivéven.” Nemcsak egy elmélyülten gondolkodó, s a maga szellemi fejlődésének folyamataira is figyelő ember öndokumentáló sorai ezek, hanem a kozmopolitizmus és a patriotizmus küzdelméből ez utóbbi győzelmével kikerülő személyiség átfogó viláértelmezése is, a helyére visszaállt öntudat is megjelenik ebben. Maga a természet zökken vissza a maga helyére az emberben, s a patriotizmus ezáltal többet jelent itt egy fontos érzelmenél: nemcsak a haza, s a „honszerelem” érzése kerül középponti helyre az érzelmek és gondolatok bonyolult szövevényében, hanem általa, s ezzel szoros kötésben átlényegül az emberi kapcsolatok egész rendszere, újra létrejön személyiség és közösség harmóniája. A kozmopolitizmus korszaka pedig a személyiség történetében egyszerre kicsiny, átmeneti korszakká szugorodik, egy lázas betegség szinte alig értelmezhető, s alig felidézhető emlékévé. Ez a „hideg fuvallat” okozta paroxizmus aztán a romantika korában már nem sok zavart okoz a magyar szellemi életben; mint tudjuk, annál többet a XX. században. Ki a megmondhatója annak, hány gondolkodó ember esett át napjainkig, vagy éppen napjainkban az efféle neofita kozmopolita életszakaszokon, s magunk is tapasztalhattuk elégszer, mennyi erkölcsi erőt, szellemi erőfeszítést igényelt a józanodás folyamata egyéntől, társadalomtól egyaránt, kiváltképp olyan korszakokban, amikor szélsőséges szellemi divatáramlatokat hatalmi érdekek energiaforrásként igyekeztek felhasználni és tartósítani. Gyakran jellemző helyzet ez Magyarországon, s általában Közép-Európában. Társak nélkül, méltó szellemi szövetségesek nélkül az ilyen belső párviadalok lejátszása gyakran nem is ment erkölcsi veszteségek, meghasonlások vagy megrokkánások nélkül. Kölcsey pedig egyedül volt. E korszakában, s legalábbis ebben az ügyben még nem volt akkor szövetségese. Az a szellemi feszültség, amely benne a görög kultúra igénye és Szatmárcseke realitása vagy a racionalitás és a mély érzelmi elkötelezettségek között létrejött, könnyen fel is robbanthatta volna az idegrendszert, s vele együtt az egyéniséget, szülhetett volna egyéni tragédiát is anélkül, hogy a kor embere akkor még észrevehette volna, hogy mi a közös ebben a tragédiában. Ennek a feszültségnek a hasznos elvezetését csak egy kiválóan működő, magasrendű intellektus volt képes egyedül és szuverén módon megoldani, s kivezetni a személyiséget a válságos periódusból.

Ez az intellektus lázasan keresi a maga kibontakozásának a lehetőségét. Egy hosszasan és töredékesen készülő vallásfilozófiai-vallástörténeti esszé munkálatai során kezdi el építgetni, emberi magatartásformák történelmi nyersanyagából azt a világgépet és történelemszemléletet, amely gondolkodásának majd általános vezérfonalául is szolgálhat. A „Töredékek a vallásról” — választott tárgya dacára — nem csupán vallásfilozófiai elmélkedés, nem is ebben a minőségében fontos most számunkra, hanem elsősorban általános világnézeti, mentalitástörténeti mű gyanánt, amelynek nyilvánvaló célja, hogy saját korának, s benne a szerzőnek segítsen kidolgozni egy megfelelő, célszerű magatartásmódot, vagy inkább elkerülni a rossz történelmi magatartásminták tanulságából felismerhető csapdákat. „Indíttatott-e valaha Rómában, a kersztyén századok előtt, lélekismeretbeli pör? Volt-e propaganda és misszió?” — kérdi, nem csupán a vallási értelemben vett lelkiismereti szabadság érdekében. Már

ebből a kérdésből is nyilvánvaló, hogy a lehető legtágabb lelkiismereti- és gondolatszabadság igényét fogalmazza meg. A messizi múlt vallási türelmének felidézésével még közvetlenebbül emeli ki a jelen ideológiai türelmetlenségét és agresszivitását, s ennek emberellenes értelmetlenségét, kicsinyességét: „Midőn tehát a bálványozó saját hazájának istenét imádta, nem tanulta meg az idegen föld ismert és nem ismert istenségeit utálni.” Eszmetörténeti, magatartás-történeti oknyomozást végez, hogy ennek a későbbi korra oly jellemző ingerült utálkozásnak, s a vele járó agresszivitásnak a történeti gyökereit feltárja, s a támadó jellegű, militáns propaganda és „misszió” természetét kiismerhesse. Történeti kiindulópontja a zsidó kiválasztottság tudat és hitbéli elvakultság: „Mózesnek népe üldözött és üldöztetett, mert a maroknyi nemzet utált mindent, ki az ő istenét nem imádta, s a frigyládanak nem ismerte szentségét. Utált, mert a bálványozó, ki nem ismerte Jehovát, nem is volt annak elválasztottja, mert a bálványozó nem akarta szemeit megnyitni, s azt látni, amit a mózesi nép egyedül igaznak hitt; mert e nép a maga ellenségeit úgy nézte, mint Jehovának ellenségeit is egyszersmind, s kevély lévén azon gondolatban, hogy egyedül ő az, ki ily tiszta ismeretekre jutott el, elég merész volt önnön dolgait az istenség ügyévé tennie.” A szöveg olvastán nyugodtan mondhatjuk, hogy Kölcsey a különféle meggyőződésbeli, érdekeltségi, ízlés- és magatartásbeli ellentétek vallási-ideológiai burokba rejtését, ennek a buroknak egyedül igaz hitként való misztifikálását, s végül a mindezzel együttjáró eszelős kiválasztottságtudatot, irreális felsőbbrendűségi érzést teszi itt felelőssé későbbi évszázadok esztelen pusztító és önpusztító harcaiért, háborúskodásaiért is. Ebben jelöli meg a keresztény „lélekvadászás” történelmi tragédiák sorát kiváltó, s általa éppígy elmarasztalt magatartásának közvetlen ideológiai-szemléleti és mentalitásbeli előzményét is. Összehasonlításként a mohamedán-keresztény magatartásbeli különbséget hozza fel, amelyben az egyik oldalon „kincset és tartományokat nyerni vágytanak”, a másik oldalon viszont — a korlátlan hittérítő buzgalom, s a bibliai meghagyás: „Menjete el, s tegyétek tanítványokká a földnek minden népeit” következményeképpen — már a lelkekre is igényt tartottak, s mint elsőrendű célt, éppen ezt tűzték jelszóul zászlajukra. Kölcsey ez utóbbit tartja veszélyesebbnek, éppen azért, mert a teljes ember meghódítását látja benne súlyosnak, a személyiség feloldását egy arctalan univerzalizmusban, s a lélekét, amelynek a legrejtettebb zugait is birtokba akarja venni a hódító. Az ilyen hatalom tehát már nemcsak uralkodni akar, de akarja, hogy szeressék is, nemcsak a terdek akarja meghajlítani, hanem a lelkeket is, és sosem elégszik meg a legyőzöttek külsődleges hódolatával, a győzelem realitásával, de teljes, fenntartás nélküli azonosulást követel, tehát önfeladást. Itt már nem az utálatról van szó, nem egy szektává zavarodott maroknyi nép gyűlölködő kiválasztottság tudatáról, hanem az egyközpontú és egynemű világeszméről és az ennek megfelelő világhatalomról, melynek eszelőssége éppen abban áll, hogy kiválasztottá akar tenni minden népeket — bármilyen erőszak árán is — természetesen a maga eszméi alapján, a maga ízlése és a maga mértéke szerint. Nem nehéz kikövetkeztetni ebből az írásból, hogy már nemcsak a személyiség, de a népek, a nemzetek kollektív egyéniségének a féltése, s létük igénye is hangsúlyt kap Kölcsey tollán. A vallástörténetből leszűrt általános következtetése így hangzik: „Szerencsétlen hajlandósága az emberi szívnek, mely mennél kevesebb van megengedni való, annál nehezebben enged meg.” Van ebben kiábrándultság, rezignáció is, de mégis lemondás, nincs visszavonulás, a kiábrándító vallástörténeti körkép mintha inkább valami ak-

tív nyugtalanságot, lélekerősítő cselekvési készséget hívna elő. Ugyanaz a szemléleti kiteljesedés mutatkozik itt, amely éppen e korszakában távolítja el Kazinczytól is: „Újításait nem javallottuk, mert azáltal a nyelvbeli sokszínűséget elveszté” — írja Szemerének küldött önéletrajzi levelében erről, utólag is megerősítve azt a törekvését, hogy a sokszínűség létjogát bármely emberi-társadalmi jelenségben elfogadtassa.

Kölcsey egyre teljesebbé formálódó eszmerendszerében nem abszolutizálódik semmilyen érték. illetve minden érték az őt kiegészítő és kiegyenlítő értékkel párban létezik, s szerveződik kerek egésszé, világképpé. Gondolkodásában újítás és megtartás szándéka jelenti az előremutató, a produktív vonást, a védekező jelleget pedig az a stoicizmusba hajló, helyenként pesszimiztikus józanság és tárgyyszerűség, vagy monhatnánk így is: az a kálvinista műveltségből és logikából fakadó emelkedett fatalizmus, amely minden szélsőséges akcióval, embert, társadalmat erőszakosan átalakítani akaró voluntarizmussal szemben működésbe lép, s akár egy fotocellás biztonsági rendszer, riaszt és lezár. A *türelem* és a *mértéktartás* magatartáselve és a sokszínűség létjogának hangoztatása mellé egyre inkább az *egység* gondolata lép ekkor. A kálvinista Kölcsey éppen az egység gondolat alapjáról bírálja kemény szavakkal magát a reformáció mozgalmát is, mert az szerinte történelmileg rosszkor s rosszul érkezett, éppen akkor zavarta ismét háborúba Európát, amikor a katolicizmus már humanizálódott, türelmesebbé vált; az egységet bontotta meg akkor, amikor már mutatkozott esély a humánus, a magasabb kultúra összeurópai térnyerésére. A későbbi politikus, ebben a korábbi életszakaszban, ezen a ponton válik a legplasztikusabban láthatóvá. Nyiladozik lassan az egyéni politikusi karakter, mutatkoznak már a legfontosabb karaktervonások, érlelődik egyfajta politikai kultúra, s mintha ebből eszmei program is körvonalazódna már. „Dicsekszünk tudománnyal, dicsekszünk felvilágosodással, szentséggel, virtusokkal, s íme, még nem tanultuk meg egymást tűrni, egymást szeretni, egymással egyesülni, egymásnak engedni.” — A megegyezésre, a kölcsönös engedményekre, a cél érdekében kompromisszumra hajlandó politikus eszménye fogalmazódik meg itt, s hangsúlyosan, de még túlságosan is elvontan, a szeretet és a humánus általános, nagy eszme körébe utalva: az egység igénye. Ebben az egység-gondolatban fölsejlik azonban konkrétabb politikai tartalom is, abból következően, hogy a gondolat közvetlen motivációját részben már a szétszakadozott magyar világ látványa nyújtja, nemcsak az elvontabb egyetemes történelmi szemlélődés. Meghúzódik ezek között a vallásfilozófiai fejtegetések között az a később önállósuló gondolat, hogy ha már katolicizmus és protestantizmus, s ez utóbbi különféle irányzatai megosztották ezt az országot, legalább az egyházak közötti megbékélés és jogegyenlőség enyhítsen az évszázados kölcsönös türelmetlenség okozta belső ellentéteken. Amikor az „elszakadozott religiói szekták egyesüléséről” beszél, egyetemes emberi gondról szól ugyan, de ebbe az egyetemes keretbe már saját hazája gondjait illeszti bele, s az egész írás nem egyéb, mint világtörténelmi megközelítése a rendezésre váró magyar ügyeknek. Tudva, nem tudva, történetfilozófiai alapvetés készül itt a majdani reformer politikus gondolkodói egyéniségének megalkotásához. A reformáció képletében a revolúcióról vallott felfogását ülteti el: „Az áldozatok temérdekek valának; a kultúra, mely a reformációnak következeiseiben számláltatik, hátravettett; tartományok pusztultak el; a köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál.” Történelmi optimizmusról itt alig-

ha lehet beszélni. Kölcsey úgy véli, hogy a nagyigényű forradalmak nyomán, vérözön és pusztulás árán, a nép sorsát tekintve nem történik egyéb, csak hatalomváltás. Ezért nem híve a forradalmaknak, miközben a társadalmi változások szükségét is látja, s azt is tudja, hogy a történelem menetét fő vonulataiban megváltoztatni nem áll módunkban; végül is a forradalmakat sem lehet elkerülni tehát, azokat a sors intézi, jövetelüket tudomásul kell venni, de nincs ok rá, hogy örüljünk nekik. Erdemes itt felfigyelni arra, hogy Kölcsey a forradalmakat nem az arisztokrácia (a társadalmi vagy a szellemi arisztokrácia) oldaláról utasítja el, hanem a népérdeket előtérbe helyezve, s ez már egyfajta — nem stílárius, hanem eszmei-politikai tartalmú — népiség körvonalait is sejteti, ismét csak mintegy megelőlegezve a később határozottabb és tudatosabb népi irányultságot. Csak ez a közösségi felelősségérzés adhatja meg a magyarázatot arra is, hogy a történelmi rezignáció és a stoikus szemlélet, a számos ponton pesszimista látásmód mért nem képes eluralkodni Kölcsey egész gondolatvilágán olyan mértékben, hogy lehetetlenné tegye egy cselekvő élet kibontakoztatását. A sorsszerűség elfogadása, tehát a *belenyugvás*, a gondolatok, az érzelmek és az érdekek sokféleségének és egyeztetetőségének tudomásulvétele, tehát a *belátás*, s ugyanakkor az emberi-nemzeti létért való felelősségtudat, tehát a *cselekvés*, lassan így állhatnak össze harmonikus egésszé Kölcsey világában. Nem lefegyverző, nem bénító tehát egyébként szembetűnően fájdalmas történelemszemlélete, hanem bölcsességgé nemesítette, s mértékké kovácsolt létszemléletbe torkollik, s ez már elégséges gondolati-érzelmi alap számára a lelélő cselekvéshez. Csupán a túltengő emberi akarat, s az ezzel gyakran társuló erőszakhajlam kap erős korlátokat ezáltal. Kölcsey mindenekelőtt azt tanulta meg a vallástörténeti tanulmányai során, hogy rombolni mindig könnyű, de építeni nehéz. Ezért a figyelmeztetés: „Semmi sincs könnyebb, mint valakitől a hitet elvenni, és semmi sincs nehezebb, mint egy kételkedő valakit megnyugtatni. Mert a hit, mely a szívet vezérelte, nem kívánt vizsgálódást; a kételkedés pedig csak bizonyosság által enyészik el.” Meggyőződése szerint, emberi társadalom nem létezhet hit nélkül, s ez a „hit” itt megint általánosabb tartalmat hordoz. Ha valamely mozgalom akár szándékkal, akár az újítás vakbuzgalma által vezetettve lerombolja az emberek hitbéli bizonyosságát, beláthatatlanul nagy feladat és kötelezettség elé állítja magát: új hitet kell adni, a lerombolt templomok helyébe új templomokat kell építeni, a szétzilált egyházak helyébe újakat, s új bizonyosságokat a léleknek. Az erőszakkal hódító mozgalmak erre vagy nem képesek, vagy nagyon hosszú idő alatt képesek újra humanizálni a társadalmat, s az általuk teremtett űrt szükségképpen csak egy új függőségi rendszerrel tudják kitölteni.

Kölcsey eszmerendszere nem forradalmi tehát, de nem is konzervatív. Logikája csupán a szélsőségek kizárását célozza, s nem a szükséges megújulások elhárítása felé mozog.

A „Töredékek a vallásról” lapjain a korábban említett vezérfogalmak megjelenése (a törelem, a mértéktartás, a sokszínűség, az egység) logikus és természetes módon, szinte önmagától hívja elő a következőt, az *egyensúly* elvének rögzítését és igazolását. Ennek az egyetemes jellegű vallásfilozófiai dolgozatnak — amely az egész további munkálkodás és gondolati fejlődés szempontjából kulcsfontosságúnak látszik — az utolsó mondata nem minden előrelátás nélkül tartalmazza éppen ezt az egyensúlyelvet — ha még szintén nem politikai, csak egyszerű logikai következtetés eredményeképpen is — határozott ál-

lásfoglalás gyanánt mindenféle szélsőséggel, köztük a racionális szélsőségekkel szemben is: „Az emberi nemzet felett és körül, úgy, amint ezen bűjdosó csillagon él és bolyong, világosságnak és homálynak bizonyos jóltevő egyarányúságban kell elterjednie. Bontsú meg az egyarányt, s akár világosság a homályon, akár homály a világosságon vegyen erőt, mindenik esetben elvakítottad az emberi gyenge szemeket, s kit fogsz majd a sötétben tévelygő mellé vezetőül rendelni?” A „Töredékek a vallásról” eme „vezető”, azaz vezető eszmét kereső gondolati törekvése visz, a „keresztyén” egyház adta hitbéli erő megőrzése mellett, egy újabb, s ennél megfoghatóbb bizonyosságot nyújtó hit: a haza és a magyarságvallás, mint erkölcsi fogódzó, s mint érzelmi-logikai rendező elv irányába, lévén ez isten és az egyetemesség előtt közelebbi, s nemcsak láthatóbb, de megbízhatóbb igazodási pont az ember számára; egy eszmei földdarab, ahol megvetheti a lábát, s ahonnan aztán nyílhatnak utak tovább, az emberiség vagy az istenség felé.

II.

Különös adottsága az embernek, hogy gyakran éltenek éppen azok a szakaszai, azok a hónapjai vagy évei érlelik benne a legfontosabb szellemi-erkölcsi értékeket, amelyek válságos periódusoknak tűnnek a külvilág szemében, s melyeket gyakran maga az ember is mélypontnak érez. Ezek a szellemi-erkölcsi értékek olykor a legzavarosabb közegből csapódnak ki a legtisztábban, s éppen a magány, a félrevonulás visszhangtalan, süket csendjében érnek közösségivé. A keserű magába zárkózásra és a melankóliára hajlamos fiatal Kölcsey ilyesféle esztendőket élhetett át az 1810-es és 20-as évek fordulóján. Ő maga így emlékezik ezekre az évekre: „1818—1823. Kőlcshán és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki) s ha sötét képeim engedték, a parasztdal tónját találgattam. Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala. A sentimental-lyrisch ünnepélyes hangjáról a sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen, dévaj és mégis meleg és mégis nemes hangra vinni által, nehéz téma volt.” Ekkor fordul tehát Kölcsey a népdal felé, nem olyan könnyed, ösztönösen magától értetődő módon, mint esetenként Csokonai, s nem is olyanformán, mint Fazekas, vagy később Petőfi, hanem inkább kutatva, keresve, latolgatva, tudatosan is mérlegre téve, hogy hogyan is lehetne beemelni a népdal lelkét a műdalba, mintha már a XX. század nagyjainak, Bartóknak, Kodálynak, Kós Károlynak a népi műveltség, a népi mélykultúra felé fordulását és elemző-értékelő feldolgozását előlegezné meg, mintha előkészítésképpen tenné meg az első bizonytalan, de mégiscsak úttörő lépéseket ebbe az irányba. Többek közt ez alapozza meg Petőfi későbbi lángoló szeretetét és tiszteletét Kölcsey iránt. De ekkortájt formálódik már a ballada is, hogy majd éppen Arany János írhatta le róla: „... a balladai formát ő hozta be nálunk.” Tudjuk, ezek az évek termik meg a vallásfilozófiai esszé gondolatait; ezek az évek indítják el a megyei politizálás és a szónoki remeklések útján. Bármilyen magányosnak és válságosnak tűnjenek is tehát ezek az esztendők, bármennyire elhagyatottnak érezze is magát a lélek, borzongása nem annyira a magány hidégétől jön ezúttal, mint inkább a készülődés feszültségétől. Az igazi mélyponton ekkor már túl van. Hiszen sohasem a gyötrelmes belső vívódás az igazi válság, hanem a küzdelemlről való lemondás. Az alkotó ember purgatóriumi megpróbáltatásai ezek, melyek mindig magukban hordják a győzelem esélyét

is. A magányos, de alkotói küzdelemre, útkeresésre serkentő évek a magányomorúságból a nemzeti nyomorúság vizsgálata felé terelik a figyelmet és az alkotó erőt.

E periódus nyitányaként a „Rákóczi, hajh...” már megpendített valamit, aminek gyötrelmesen kellett a lélekben tovább zengenie, olykor disszonáns hangokkal is keverten, de az a megpendült lélek már nem akar és nem tud elhallgatni többé, inkább új hangokkal, s új módon kíván jelen lenni abban a nemzeti nagyzenekarban, amelynek karmestere a sors. A keserűség strófáiban válik élővé ez a szerep már akkor is. A „Rákóczi, hajh...” korszakbeli párversében, a „Rákos”-ban már a Himnusz alap gondolata tűnik elénk: „Romlasz magyar nép, romladozol hazám, / És lassan őrlő féreg emészt belől”. A közösségi fájdalom, a célt talált keserűség hangja ez, amelyből aztán váratlanul pattan ki a magyar irodalom mindmáig legszebb, s legmélyebben filozofikus bordala. Tudjuk, a jó bor legfontosabb ismérve, hogy benne egyetlen harmonikus ízzé, illattá, zamattá érnek össze az élet alapízei, s így összegződve képviselnek egyéni karaktert. Az 1822-es Bordal ilyesformán tartalmazza egyszerre a szkepszist, a keserűséget és a vigasztalást, egységben, férfias nyugalommal és emelkedett belenyugvással. A költő ezzel az atyai barátsággal invitál bennünket a pohárhoz, mintha egy nagy, országos borházba hívná össze az egész magyarságot: ha már nincs tisztességes harcmező, ahol elvérezni becsülettel lehet, ha már Rákos mezején nem füstölög az oltár, ha már nincs magyar agóra, nincs magyar fórum, akkor emeljük a poharat a sorsra, s bízzuk rá magunkat, lehetőleg ne csak a rosszra, de inkább a jó sorsra: „Éld a jelenlét / Percét s óráját, / Együtt lefutja / Jó s rossz pályáját, / S együtt húnny véled. / Igyunk derűre, / Igyunk borúra, / Úgy is hol kedvre, / Úgy is hol búra / Fordúl az élet!” — Ebben a biztatásban van annyi ironia, mint amennyi komolyság, s van annyi komorság, mint amennyi derű. Akárcsak a Bordal későbbi (1824-es) párversében, melyben szemlélet, hangulat és prozódia szinte az összetéveszhetőségig egyezik: „Hát mért törődöl a világ / Sorsán, maroknyi por? / Szárad s kihajt a szőlőág, / Lesz ősszel újra bor. / S kedved ha most mámorba fúl, / Alvás után feljőzanúl, / S kerül megint a sor.” Első látásra meghökkentő is lehetne Kőlcseytől ez a hangvétel, ha nem ismernénk a szoros gondolati előzményeket, s ha nem vennénk észre mindjárt, hogy itt nő nagyra Kőlcseynél a fátum, a sorsszerűség tudata most érik felnőtt emberhez igazán méltó szemléletté, amelyben belenyugvás és ellenállás minden ízében megérlelve forr egybe. Ez a fajta kiforrottság és letisztultság is feltétele annak, hogy megszülessék a Himnusz.

A Himnusz a pálya zenitjén keletkezett, s már a magyarózó alcím is: „A magyar nép zivataros századaiból”, jelzi, hogy elkészült valami számadás, s készen áll ekkor az ember is, gondolatilag és érzelmileg egyaránt, vége a bizonytalanság, a lelki kiszolgáltatottság és a válsághangulatok korszakának, befejeződött az útkeresés. Kőlcsey Ferenc, szatmárcsekei költő és birtokos nemes világnézetet, magatartást és formát maga szab önmagának ezután, s van méltó szava a közösséghez is. Ezzel a leszűrődött, tiszta „önérzéssel” magyarázható az a tökéletes, magabiztos mozdulat, ahogyan szembenéz istennel és a népére mutat, áldást, jókedvet, bőséget kérve rá, a képviselői jogosultság biztos tudatában. És nem csak kér, de követel szinte, amikor azt mondja: „Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel.” — Nemcsak rászorult ez a nép az isteni védelemre, ki is érdemelte. Ám az egykori jurátus még tovább megy: bírák helyett, papok és egyházak helyett, istenhez fordulva is istenkísértő módon,

egyetlen mondatnál felment egy népet minden volt és minden leendő bíróságok előtt, mondván: „Megbűnhődte már e nép / a múltat s jövődőt!” Katolikus ember ilyet sohasem mondhatott volna — írja Illyés, a Himnusz felülmúlhatatlanul szép és tökéletesen értő elemzése során. Mert ebben a mondatban lázadás van már és számonkérés, az *elég volt* indulata csap fel az isteni méltánytalansággal, az igazságtalansággal szemben. Kálvinista, vagy már-már pogány felindulás ez, s túl a tökéletes versépítkezésen, éppen e pogány felindulás súritsi magába a legfényesebb költőiséget. Nincs még egy vers a magyar irodalomban, amely a nemzet szívében tudott volna ekkora karriert csinálni, mint a Himnusz első versszaka. Költő nem érhet fel magasabb csúcsra, mint ahová Kölcsey elért általa. Mégis, mi a titka ennek? Talán az, hogy a költő egy különleges ihletett pillanatában a legteljesebben, s a legmagasabb fokon tudott együtt érezni nemzetével, s a történelmi feszültség csúcspontján azonosulni. Ez az azonosságélmény teszi, hogy a vers ilyen fokon képes a nemzeti sors és sorstudat kifejezésére, s ez a magyarázata annak, hogy nemzeti ima lett. Olyan fohásszá vált Kölcsey Himnusza, amely egy nép lelki szükségletére épít, s így minden nehéz vagy felhevült történelmi pillanatban képes újratemetni a közösségélményt benne. Ez a keserűségből sarjadt fohász közös megrendülést és bizakodást, önvádat és büszkeséget ad mindenkor, amikor százak vagy ezrek ajkán felhangzik valahol, s a fejekről lekerülnek a kucsmák, kalapok, de olykor még a tányérsapkák is, kifejezve, hogy egy minden egyházak feletti anyaszentegyház képezetbeli falai között vagyunk mindannyian, az egy nyelvet beszélők. Ezt az anyaszentegyházat nem egy személy, s nem Kölcsey alapította, de a Himnusszal ő építette a legtágasabb templomot neki.

Véletlen-e, hogy nem Vörösmarty nagyszerű költeménye, a Szózat lett a magyar Himnusz, hanem a Kölcsey verse? Vannak, akik a megzenésítés mikéntjében látják az okát. Lehet, hogy van ebben szerepe az énekelhetőségnek is, de figyeljünk azért a két költemény közötti különbségre is! Találunk akkor a két vers között annyi különbséget, amennyi egykor a nemzet számára megkönnyíthette a választást. Mert a Szózat elsősorban tanítás, pedagógiai intelem, s már az indítás is: „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, óh magyar . . .” egy erkölcsi parancs közvetítése. Felemelő, egy népnek megbecsülést jelentő parancs, hogy ne hagyja szétszóratni magát, s eltemetni a nemzetet. De éppen ebben rejlik a választást magyarázó különbség. Mert, ha a Szózat pedagógiai intelem és erkölcsi parancs, ezzel szemben a Himnusz protestáló zsoltár, alázatból és daczból szótt poétikus fohász, s maga a minden magyar által újra és újra megélt vagy megélhető nemzeti dráma. Úgy érinti meg a lelkeket, hogy valójában belülről fakad, másképpen, s közelebbről tehát, mint bármely nemes és igaz intelem, mely a legfontosabb törvényre figyelmeztet ugyan, fenségesen és eszméltetően, de mégiscsak kívülről vagy felülről érkezik. A vers törzse is a magyar nemzeti történelem drámáját jeleníti meg, a versfolyamat egy-egy leíró, epikus részre bontva, de a folyamatot a megfelelő helyeken egy-egy drámai képpel robbantva szét, s emelve ezáltal nemzeti sorstragédiává. A verséptmény első részében a hajdani nemzeti nagyság, a közösségi erőnyek, a bölcs és dicsőséges életvezetés tényei sorakoznak, az erkölcsi erő, az önérvényesítő biztosság, amely isten kezétől vezérelve sikert sikerre épít, s mindez Mátyás birodalmának fényében teljesedik ki. S amikor ez a fényesség tetőpontjára hág, akkor egy mondatnál egyszerre elsötétül a világ. „Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben . . .” Mohács emlékképe takarja el a fényt, s a dicsőség érzését a büntudat váltja fel. A következő részben már csak a megfordult

nemzeti történelem nyomorúságainak, kudarcainak képei szakadnak egymásba. A legtömörebben, s a legdrámaiban mindig a strófaindító sorokban: „Bújt az üldözött s felé / Kard nyúl barlangjában / Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában / ...”, vagy az Illyés által oly tragikusan jellemzőnek tartott képben: „Vár állott, most kőhalom”. Azután, a pusztulás, a véres kudarckok, az országos vereségek bemutatása után, a történelmi elszámolás végén megjelenik a záróstrófában a teljes alázat is: „Szánd meg isten a magyart” — most már így indul a zárószakasz, s a korábban istennel farkasszemet néző, felháborodott költő, lehajtott fejjel veszi tudomásul a fensőbbség erejét és a teljes vereség tényét. Ennek következtében az első versszakból átemelt, öntudatos-dacos mondat: „Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövődöt!” — bár itt verszáró mondattá emelkedik — nem úgy hangzik már, mint amott. Nem a perlekedő öntudat szólal meg benne, hanem az utolsó mentség, az utolsó, lehajtott fővel, leejtett kézzel elrebegett védekezés hangja.

A nemzeti büntudat lesz így a Himnusz szemléleti lényegének egyik meghatározó eleme. Ám ez a büntudat történelmileg megokolt, emlékeztető szándékú, s eszméltető erejű. Célja van tehát, ezért nem bénító, ezért tud minden történelmi pesszimizmusa ellenére buzdítást adni, esélyt a jövőnek: a közös bűnhődés megszakítását célozza, a nemzet önpusztító magatartását akarja átfordítani, építő, önerősítő magatartásra.

A Himnusz majd prózában folytatódik. Érti Kölcsey, hogy a vers soraiba sűrített magyar sorselemzés további történelmi oknyomozásra és feltárára vár. A verset persze semmi sem pótolhatja — a Himnusz esetében ez történelmi távlatból visszatekintve is igazolódik — de a törvények és a történelem logikájának megértéséhez racionálisabb stúdiumok elvégzésére is szükség van folyamatosan, akkor is, ha semmi kétsége sem lehet afelől, hogy az eredmény, a végső konklúzió ugyanaz lesz. Kölcsey gondolkodását egyre inkább ezek a magyar sorskérdések töltik ki, azzal együtt is, hogy költeményekben, dalaiban azért visszaköszön még olykor a sentimental-lyrisch hangulatvilága, de már csak elemeiben, s mindig egy sajátos, Kölcsey-féle építkezési mód szolgálatában. Mi ennek az építkezési módnak, vagy mondhatnánk így is: *szellemi életmódnak* a lényege? Az 1824-ben írt Tanács című vers elég beszédesen tárja fel — főleg a maga tágasabb versközegében nézve — ennek a sajátjának a természetét. Az álmodás, az álomszükséglet így köszön vissza:

*„Menj! s temesd el bús fájdalmad
Hol reád vár szent magány;
S vonj korlátot álmaidból,
S alkoss ideáljaidból
Szébb világot alkonyán.”*

A szellemi kibontakozás egyik útja tehát, s az egyre inkább, s egyre tudatosabban vállalt út, a közösséggel együtt, a realitások közegében a tényleges cselekvés felé visz; a másik, mintegy kiegészítve az előbbit, kiegészítve a lehető a vágyottal, a valósat az álombélivel, az ideálok világába visz, s egy embernek valóbb szellemi szigetet ígér, de már ezt is az építkezés céljából. Amit a kor magyar valósága nem enged meg kívül, azt belül, ezen a szigeten azért, csendben, magányban, de mégiscsak fel kell építeni. Erről szól a vers. Az álomvilág itt egy távlati, ám használható magyar jövőkép érdekében alakul. Erről a sajátjáról szólva írhatta Illyés Kölcseyről, hogy: „Míg szeme elbűvölten csüng az Olimpuson, keze máris rakná a magyar Akropoliszt, ha sárból, ha vályog-

ból is!" Ebben az időszakban, az 1823-tól körülbelül 1833-ig terjedő tíz évben kezdődik, s alakul ki pályáigazító erővel Kölcsey szellemi életének kettőssége: egy utat jár az álmodó ember, egy másikat a cselekvő ember, ugyanazzal a személyiséggel, azonos úticéllal, s akárcsak a hegyjáró székelyek, mérföldes távolságokból képesek fennhangon üdvözölni egymást, s újra meg újra megbizonyosodni egymás biztonságát adó jelenlétéről. A törekvés tehát itt is, ott is azonos és sem az ideák, sem a realitások világában nem szentimentális már. Mert más dolog az, hogy a világ, s kiváltképp a magyar sors tényeivel való szembesülés, s méginkább a közeli tényeken való átlátás képessége minden esetben megágyaz a keserűségnek, a fájdalmas rexignációnak. Ez gyakran jelenik meg keserű indulatban, ritkán fájdalmasan ironikus felhangot kap. Ilyenkor a fuldokló kétségbeesése és a fölötte álló hőlcs tehetetlen fölényessége egy-egy pillanatra testvériesülnek benne. Így jön létre, mintegy a Himnusz párverse, s egyszersmind ellentpontjaként is a Vanitatum Vanitas világa. Ebben a Bordal és a Vigasztalás hangvétele is ismétlődik, de most már a keserűség mélypontján sűrítve, s hogy ez a keserűség mégse válhasson minden értéket sárba rántó szkepszissé, világtagadó cinizmussá, magára a végletes tagadásba forduló keserűsége csap le a gúny. Mintha Madách Luciferje, az őstagadás szelleme kapna itt nyilvánosságot csupán azért, hogy még idejében szabadon leleplezhesse önmagát, a cinizmus szellemének emberi képtelenségét.

Hatalmas, önemésztő belső munkával és küzdelemmel van tehát kiegyensúlyozva Kölcseynél világnézet, erkölcs és érzelen minden meghatározó részvételére. Nemcsak a dolgok pusztá megértése, de ennek a kényes egyensúlynak a fenntartása is igényli nála a prózai formát, nehogy a vers túlérzékeny szervezete véglegesen elbillentse a mérleg nyelvét valamilyen indulati túltelítettség által; s azután, amikor a prózában felhalmozódó gondolati feszültség számára szűk lesz a prózai keret, veszélybe kerül az egyensúlyi helyzet, akkor jön ismét majd a vers, hogy másnemű közegben felfogja, s átalakítsa ezt a többletet. Azért, hogy az érzelmi-indulati túlerővel szemben megkaphassa kellő utápotlást a ráció, most elindul tehát újra az értekezés vagy az esszé eszközeivel a „történetnyomozás”. Költészetben és belső meditációkban eljutott már Kölcsey arra a pontra, ahonnan biztonságos rálátás nyílik a nemzetre, a történelmre. Most a további elemzésen és a megerősítésen a sor. Az 1826. év, a Mohácsra emlékezés, végképp a nemzeti sorskérdésekhez köti a gondolkodót. Kölcsey gondolkodásának történetében két nagy jelentőségű prózai mű létrejöttét hozza ez az esztendő: a „Nemzeti hagyományok” és a „Mohács” ekkor születik. A Mohács kezdeti sorai híven tükrözik azt a megrendülést, amelyet a magányos gondolkodó él át az ország peremén, amikor kénytelen közelebből nemzete történelemtől barázdált arcába tekinteni, s abban újra megpillantani a maga arcát is. A Himnusz-beli azonosulás pillanata ekkor tudatosul igazán, s ekkor a szerep felismerése is. A szerepé, amely viszont a szellemi egyedüllét teljességének a döbnetét hozza, s a magányos gondolkodóra egész súlyával rászakadó felelősségérzetet: „Visszamentem szobám mélyébe, s kezemre hajtván fejemet, azt kezdém, amit a drámai hős, midőn a szerepek egyszerre elfogynak mellőle: beszélék magamban.” Ez a hosszú monológ formálja meg végérvényesen a szereptudatot, s e tudatos szerepvállalás által egyesül majd végképp a gondolkodóban az egyén és a nemzet ügye.

A „Nemzeti hagyományokban” a kutató teoretikus lép elénk, amint a nemzeti kultúra mibenlétét és jellegét vizsgálja a kor, s a magyar kultúra szükségleteinek fényében. A saját hagyományok felszínre hozása, ápolása, s a

korszak műveltségébe való beépítése kap itt hangsúlyt. A görög kultúráról szólva arra mutat rá, milyen sorsdöntő egy nemzet életében az, hogy képes legyen az idegen hatásokat a saját hagyományba szervesen beépíteni, beolvasszani az újat, a jövővényt értékeket, s ezáltal mindig újraalkotni a saját kultúrát: „mindkettő helyett mosolygóbbat a bájolóbbat nyervén”. Görögség-eszményének lényege ez, a sajátosság és az eredetiség nagyszerűségének a felismerése; az életképes nemzet szellemi egyesítő erejének, asszimiláló képességének és teremtő génuszának a felmutatása, hogy tudatosítsuk ezek jelentőségét. (Akárcsak majd egy évszázaddal később Németh Lászlónál.) A göröggel szemben a rómaid hozza példának arra, mit jelent az, ha hiányzik egy kultúrából az eredetiség, a nemzeti karakter, amely nélkül „nemzetiség fenn nem állhat”. Erről a pontról ítéli meg a görögség utáni Európát: „Keresztyén vallás és európai tudományos kultúra egyenlően kozmopolitizmusra törekednek. Innen van, hogy az a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő nemzetiség, mely a hellének tulajdona volt, Európában nem található.” Ugyanakkor a kultúra demokratikus jellegét is a görögben mutatja meg, szemben a római-európaival, eszmeileg megelőlegezve későbbi törekvéseket, s részben a modern kultúrológia látásmódját. A játékszínről szólva így summázza mondanivalóját: „Ez a nép egyik igen kicsiny részének nyílik fel mint magányos mulatság; amaz az athéni nép egészét, mint közönséges öröminnap, fogadta keblébe.” A játékszín kapcsán így összegzett nemzetiségű jellegű és demokratikus kultúraigényt jelenti be aztán a magyar költészetre és tudományosságra is, s azon túl általában a hagyományápolásra. Östörténetünket hozza fel, hogy a nemzeti emlékezetkiesésre figyelmeztethessen, s arra, hogy amire a „régiségből” feltétlen emlékeznünk kell, s amire egyáltalán emlékezhethünk, legalább azt mentsük át a múltból a jövőnknek.

A dolgozat nemcsak teoretikus-kultúrológiát, hanem kultúrpolitikai gondolatokat is tartalmaz. Gondos magyar muzeológiát és műemlékvédelmet tart szükségesnek, s egy erre épülő nagyarányú hagyományápoló mozgalmat, határozott pedagógiai céllal is alátámasztva ezt az igényt: „A nemzeti hagyomány pedig sok tekintetben megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudománynak ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat, hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a hon-szeretetnek vezérszavára.” Ki fogalmazott e tárgyban ennél tisztábban azóta is? S azóta hányszor kellett — gyakran majdnem reménytelenül — küszködni azért, hogy e másfél évszázaddal korábbi gondolatból valami megvalósulhasson? Érdemes figyelemmel kísérnünk, hogy Kölcsey milyen indulatosan viaskodik ebben az ügyben a maga jelenével; hogyan ostorozza a gondatlan unokát, aki az ősök várfalait le hagyta omlani: „s köveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni”. Ma látjuk csak a maga jelentőségében Kölcsey előrelátásának az igazságát, mert ma már tudjuk, mit jelent a gondatlan unoka, és az annál gondosabb várromboló erőszak után maradék köveket ápolgatni. Ennél is súlyosabb azonban, ha maga a szellem gondozatlan, s ha a kései unoka a szellemi hagyomány építő köveiből rakat kocsmát a saját hasznára.

Nemzeti hagyomány és nemzeti demokrácia egyazon elválaszthatatlan dolgok más-más oldala, hiányuk ugyanígy. Kölcsey ebben az egységben gondolkodik már ekkor, s a „történetnyomozás” munkája teszi, hogy „a falon is átlát” — ahogyan Illyés mondja róla —, át a történelem paticsfalán is, amit a magyar XIX. és XX. század közé húzott, s amit majd Ady fog ledönteni egy

ingerült kézmozdulattal, hogy ne csak a látnokok láthassák a nemzeti romlás folytonosságát. Kölcsey tehát, ha a várakról beszél, akkor is a szellemi hagyatékról szól, amelynek átmentése adhat esélyt a nemzeti folytonosságnak, a nemzeti romlás folytonosságával szemben. Ellenkező esetben, így látja a jövőt: „Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akármilyen más kezdődjék ezentúl: az a régi többé nem leszen” — írja a Mohácsban, összhangban a „Nemzeti hagyományok” gondolatmenetével. A nemzeti megmaradás biztosítékait kutatja, s a nemzeti megmaradáson nemcsak a fizikai vagy területi megmaradást, hanem a szellemit, a karakterbelit is érti. A nemzet ügyeiért való egyéni áldozatvállalásban vagy éppen önfeláldozásban véli ezt ekkor fölfedezni, ebben az áldozatvállalásban látja azt a garanciát, amely a nemzetet elsősorban összetartani, veszélyhelyzetben pedig megtartani képes. A személyiség akkori szerepét tekintve — elsősorban persze a fő- és középnemesség keretein belül — nincs is ebben semmi csodálni való. Kölcsey azonban a személyiség és a személyi áldozatkészség szerepét már ekkor túlviszi a rendi kereteken. A következő idézet a „Nemzeti hagyományok”-ból való, s talán ez jelzi a legvilágosabban, hogy miben, s milyen súlyosan marasztalja el a kor magyar nemtörődöm-ségét: „Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában közismeretben vala?” Arról is árulkodik ez a mondat, hogy sokkal többről van itt szó, mint önmagában a hagyományápolásról. Úgy látja, hogy kora önzése, kisszerűsége, nemzeti-közösségi közönye több nemtörődöm-ségnél: a kor embere fél önfeláldozó múltbéli hősekkel szembesülni, mert akkor önmaga előtt is le kell lepleződnie, mert akkor szégyenkeznie kéne, s a hősi minta sugallta erkölcsi parancshoz közelítenie. Nagy vállalkozásokra és heroizmusra képtelen korok sunyító, szelektív emlékezete ez, sajátos készség arra, hogy szinte észrevétlenül kirostálják a múltból éppen a nagyarányút, a hősit, hogy aztán gyugodtabb lelkiismerettel élvezhessék tovább az apró önzések napi hozadékát. Amikor azt mondja: „Higgyétek el: a régiség becse nem a romok pompájában fekszik”, akkor azt mondja: a romok szellemében. És szívósan ezzel a szellemmel akarja mégis szembesíteni a kort mindkét tanulmányában, remélve, hogy ez a szembesítés átalakítja a korszellemet, felnöveszti feladataihoz. Mi már tudjuk, innen visszatekintve, hogy ez éppen akkor nem volt reménytelen erőfeszítés.

A Mohácsot, akárcsak korábban a Himnuszot, a jövőt sejtő keserűség és aggodalom szülte. De ott van azért a remény is megint, hogy kemény szóval, drámái erővel fel lehet még rázni ezt a népet, rá lehet még ébreszteni helyzetére és a saját jövőjével kapcsolatos felelősségére. A „Mohács” már ennek az írói-gondolkodói feladatnak a tudatosulását jelzi. „A haza minden előtt” tömör versmondata mögött ennek az írásnak a töprengő, s a dolgok természetes rendjét végiggondoló sorai húzódnak, s igazolják, hogy itt sem csupán másoknak szóló intellemmel van dolgunk, hanem egy megélt, kiküzdött gondolat keresi a maga közösségi életlehetőségét. Kölcsey nem egy elvont, szólamos nemzeteszmét kap fel, s lobogtat fölöttünk, hanem létünk szempontjából nélkülözhetetlen igazságról akar meggyőzni, s ezáltal közösségi mivoltunkban megerősíteni bennünket. A Mohácsban azt a gondolati-logikai folyamatot követhetjük nyomon, amely a haza, a nép és a nemzet ügyét minden mással szemben központi gondolattá formálja. Az indító kép, illetve a logikai lánc első szeme természeti érv. Mintha már akkor is igazolnia kellett volna — önmaga előtt is —,

hogy mit is akar ő hazával, nemzettel s effélékkel, mért helyezi „minden elé”. Majd csak Veres Péter helyezi ilyen természetességgel, ilyen magától értetődően a természeti-biológiai lét rendszerébe az emberi törvényeket, illetve azok alapvonalait, mintegy utalva a magasrendű emberi alapigények és képződmények őseredetére, s arra, hogy gyakran absztrakt-eszmei mivoltuk ellenére, mélyen a természetben gyökereznek, onnan magyarázhatók. „Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyugodni visszatér...” — írja Kölcsey, a természetből vezetve le az otthont kereső, az otthonához ragaszkodó ember örök igyekezetét, majd szónoki kérdéssel folytatja, mintha kora kozmopolitáival kellene vitatkoznia: „... S egyedül az emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon?” Az emberiség lakhelye nemegyszer, mint „bujdosó csillag” jelenik meg Kölcseynél, s jelzi ez magányérzetének nemcsak egyéni, de egyetemes voltát is, az egyetemes emberi magány érzését, akárcsak majd József Attilánál „az üres úrben tántorgó világ”. Fájdalmasan humánus világkép ez, amely egyfelől az emberi magárahagyottság és otthontalanság érzését foglalja magába, másfelől pedig éppen az ember otthonkereső közösségigényét. Tehát épp ezért, ha már az ember ilyen társtalan, fájdalmasan magányos bujdosó a világban, akkor annál fontosabb, hogy legalább itt a Földön otthon legyen valahol. A haza ezt az otthont jelenti, a térben, közösségben és történelemben beláthatót, amely elég tágas ahhoz, hogy az embert a mindennapok fölé emelhesse, kibontakozási lehetőséget nyújtson az egyéni vegetációból, de nem olyan határtalannak, beláthatatlannak tetsző, hogy el kellene vesznie benne. A haza fogalmában az otthont látja tehát, amikor megkísérli, hogy körvonalazza a haza lényegét: „... És mi a haza egyéb, öszvetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól...” Ebből a szemléletből pedig önmagától következik a haza fogalmának egyszerre korlátozó és lehetőséget nyújtó jellege, s következik e szükségszerűnek látszó kettősségnek a tudomásul vétele, szemben a világpolgár illúzióival: „Egész világért, egész emberiségért halni: azt isten teheté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír.” A haza elfogadása, a hazához tartozás tudata, s a ragaszkodás hozzá, egyszerűen emberi létparancs a szemében, s ezért természetes az áldozatvállalás követelménye is. Kölcsey nemcsak engedelmeskedik ennek a létparancsnak, hanem prédikátorává lesz. Logikát és lángoló érzelmet, indulatot és műveltséget mozgósít és összpontosít ekkor, ennek az egyetlen eszmének, ennek az egyetlen ügynek a középpontba állítására, szinte asketikus szívóssággal, de mindig józanul. Felfokozott érzelmi állapotok és feszült intellektualitás jellemzik általában is Kölcsey életét, ezt az életszakaszt különösen. Az erős lelkesedést mindig ellensúlyozza a rezignáció, a tömör, véglegesnek szánt megállapítások mögött pedig mindig ott van a gondolkodó kétegye, mintegy hitelesítő-ellenpontosító kontroll gyanánt. Az igenlés, a meggyőződés így mindig egy ellenpontosozásos gondolati-érzelmi folyamatból szűrődik le. A „Huszt” jövőre orientált látomása mellett ott van például az egy nappal későbbre datált „Munkács” fájó nemzeti-történelmi rezignációja, a jövőteremtő készültség mellett, a lemondás készültsége. Huszt várát a pedagógus szeme nézi, Munkácsot a filozófusé.

Ebben a korszakban támad fel Kölcseyben a fajtareprezentáló igény is. A haza és a nemzet jelentőségének tudatosulása kiegészül az Ady Endre hang-

ját is előlegező fajtareprezentáló törekvéssel. A „Kölcsey” című vers ennek a törekvésnek ad hangot, nem nélkülözve közben a pedagógiai mozzanatot, a mintát kínáló szándékot sem. Érzékenységre jellemző, hogy egyúttal válasz is ez a vers mindazoknak, akik korábban, amikor neve még ismeretlenül csengett a magyar szellemi élet alig kikövezett utcáin, neve hallatán kétségbe vonták magyarságát, felvett névnek vélték, s viselőjéről sem tudhatták akkor pontosan, kicsoda ő és mit is képvisel egyáltalán. Nemcsak az életrajzi dokumentáció, de ez a mozzanat is készíti őt bizonyosan arra, hogy Szemerével majd ilyenformán közölje származását, családi eredetét: „A Kölcsey nemzetség már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartott. A nemzetség levéltárában vagynak levelek fel a 13-dik századig. A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetünket Ázsiából vesszük, s javainkat ex prima occupatione et divisione regni birjuk. Ez a nemzetségi régiség el nem korcsosult ivadékból arisztokráciai büszkeséget is ugyan, de szeretet is táplál a hon, a nemzet és nemzetség iránt.” Ezért tehát a vers feltűnően magas öntudatot tükröző indító hangütése: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé” — majd a szinte naivul, gyermekesen büszke önmeghatározás után jön a pedagógiai szándékú, a példát felmutató hangsúly is: „Szép s nagy az, ami hevít; szerelemmel tölti be lelkem / Honi szokás és föld, örököm kard s ősi dicsőség.” Itt már nemcsak a nemzettel, hanem a fajtával való teljes azonosság nyilvánításának a szándéka alapozza meg ezt az önmagát bemutató, s a maga azonosságtudatát és eszmei örökségét megvilágító gesztust. De ugyanennek az azonosulásnak a révén születik az indulati ellenpont is, melyben szintén a haza áll a középpontban, de most egészen más arckép készül róla: „Itt van a hon, ah nem mint a régi, / Pusztaságban nyúlnak el vidéki, / Többé nem győzelmek honja már;”. S ugyanez az indulat állítja eléink a fajtát:

*„Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.”*

Előhang ez is Ady Endréhez, a fajtareprezentáló büszkeség párja és ellentétele: a fajtasíró és fajtaostorozó indulat hangja, a szelíd Kölcseytől szokatlan ostorozó düh megjelenése, a Zrinyi dala. A nemzetét, fajtáját ostorozza, de a „Völgyben ülő” „gyáva kort” utálja, amely „Szűk köréből őse saslakára / Szédeleg, ha néha felpillant.” Különös dolog persze, hogy innen visszanezve mégiscsak mennyire más kornak tűnik az, mint Kölcsey számára, aki akkor, szívében a magyar Akropolisszal, ám idegeiben a csekei Ázsiával kénytelen-kelletlen viselte és vívta napról-napra az élet cseppent sem magasztos kis küzdelmeit. Hiszen nem is általában a kor volt olyan kicsinyes, mint amilyen nyomorult a magyar világnak a korból is kiszakadt némely darabja.

A szárnyalni kész költői lélek és a Tiszahát sarába-porába tapadt valóság együtt, olykor groteszk pillanatokkal lepi meg az embert. Mintha Kölcsey is elnevetné magát kinjában, amikor Bártfay László barátjának megírja azt a történetet, melyben a költő Nagykárolyból hazafelé jövet, a szekéren belekezd egy vers rögzítésébe, hogy Bajzáék kérésére majd összeálljon valami még meg

nem jelent verseiből. „A dalzengőn fekszik átok...” kezdetű versebe fog, ám útközben „Vállaj és Csanálos közt kimagyarázhatatlan lármát indítottak a békák, s tovább nem folytathatám — írja a levélben. — Hány évig fog ily csonkán állani, az ég tudja, addig olvassátok így félben.” Lám, ahol a békák breknek, ott elhallgatnak a múzsák. Mennyivel igazabb gondolat ez, mint az eredeti! A múzsák olykor a harcmezőn is igen jól érezhetik magukat, de ha békák lármája nyomja el a hangjukat, akkor igazán nincs mit tenniük, abba kell olyankor hagyni a dalt. Annak a tudománynak, amely képessé teszi az embert arra, hogy egyszerre éljen lent, a békák lármájában, s fent a gondolkodás magányos toronyszobáiban, nagy múltja van Magyarországon, de talán a világon mindenütt. Megtanulható ez, s Kölcsey, ha keservesen is, de megtanulta. Még egy kis humor is került hozzá az idők során. Ami azonban mindenél fontosabb: került feladat is; mégpedig olyan feladat, ami által szellem és cselekvés, a hétköznapok hasznos kötelezettségei és a gondolkodás ünnepnapjai jól egybekarolhatók.

Az újszerű feladat, a mindennapi cselekvés vállalásának elvi és lelki előkészítése végbemegy a „Celesztina” című, elsősorban pedagógiai célzatú írásában. Ennek az írásnak a legfeltűnőbb sajátossága az, hogy bár az eszményi megfogalmazására készül — maga az eszményített, a jóság, a szépség, az erény jelképeként élénk állított Celesztina alakja is erre utal — éppen itt forr egybe az ideális a reálissal, az eszményi élet a valóságossal. Határozott megfogalmazást nyer itt a nagyság romantikus kultusza: „Bizony a nagy ember nem a mindennapiság tekintetével nézi az életet” — mondja, s ugyanakkor az egyszerű ember nagyságát tünteti ki Kölcsey azáltal, hogy a mindennapiságot vagy a nagyságot nem a szociális helyzet, nem a társadalmi hierarchia keretében fedezi fel, hanem azon kívül, az ember személyes képességeként: „...az ember nem egyéb állatnál, míg magát a mindennapiság világitásában láttatja. És e világitásban láttam én embert kunyhóban és palotában, alacsony tűzhelynél és dús asztal mellett, durva pokrócon és bársony pamplag felett egyformán.” Újfent megelőlegeződik hát Kölcseynél Petőfi és Arany népisége, de aztán a gondolkodás folyama más kérdés felé sodorja tovább. Engem az ideál vezérel az úton, mondja Kölcsey, de nézzük, mi ennek az ideálnak a lényege: „Ez ideál nem vala egyéb a természettől előnkbe szabott pálya magasított képénél.” Ekkori gondolkodásában tehát nem különemű dolgok már eszmény és valóság, de mindkettő az élet realistása valamiképpen: az egyik emberi mivoltunknak életadó, a másik életemelő oldala. Maga a költészet is kiterjed, s túlrad a maga eddigi körén ebben a felfogásban, s nem a vers vagy a versírás maga jelenti itt csupán a költészetet, hanem mindaz, ami a mindennapiság felett helyezkedik el: „Ezért minden, ki valaha a mindennapi élet körén túlhatott, kisebb-nagyobb mértékben költői helyzetben érezé magát.” Aztán mondandója alátámasztására nevetet, s a nevek mögött méginkább tetteket és teljesítményeket sorol: Platonét, Coriolánét, Szondiét, Zrínyiét, Dugovicsét, hogy majd perdöntő érvként hangozzék a kérdés: „Nem mindannyi költői léleklobbanás-e?” Ez az élet szinte teljességére kiterjesztett költészetelv felettébb alkalmas arra, hogy elvezessen a mindennapok megnevesítésének programjához, s a tett filozófiájához. De ki is mondatik, még az írás elején: „Minden álom, ami tettbe nem megy által.” Az ilyen álomból pedig bukás a felébredés.

Teljesen világos tehát, hogy végül is a társadalmi életben való közvetlen szerepvállalás elhatározásában döntő szerepe a végigjárt logikai útnak és a

tudatosságnak, a megfontolásnak van. Csekélyebb jelentősége van ebben a feladatvállalásban a személyes mozzanatnak, az al- és főjegyzői kinevezésnek, bár a megyei politizálás útján mégis fontos állomások ezek, s a lelki kondíciók növeléséhez is jókor jöttek. Lényeg szerint azonban inkább a hivatalos felismeréséről, az annak betöltéséhez kínálkozó egyéni lehetőség tudomásul vételéről és a mindebből szükségképpen levonandó gyakorlati következmények tudatos vállalásáról van szó. Ezt támasztják alá egyik — ugyancsak Bártfaynak írott — levelének következő sorai: „Főjegyzői cím és korona, két oly dolog, ami nélkül igen-igen könnyen el tudok lenni: de a lelkes férfiak által megbecsültetés jeleit venni, ez az élet legszebb öröme.” Megint egy fontos erény jelenlétét jelzi ez a vallomás Kölcseynél. Olyan erényt mutat, amely politikusi pályán sorsdöntő szerepet kaphat a kiéleződött helyzetekben ráncszakadó döntéskényszerek pillanataiban. A hivatali pozíciót önmagában nem becsülni, de örömmel, jó lélekkel fogadni jó ügyek érdekében, becsült emberektől, közösségektől, megbízatás gyanánt, a „szellem magasából” le nem becsülni, de a hétköznapiok egzisztenciális szorosaiból felnézve túl nem értékelni, ezt meg kell tanulnia mindenkinek, akit valami cselekvő nyugtalanság visz előre az életben. Ennek a tudásnak az igazi értéke és közösségi haszna Kölcsey pályáján majd évekkel később válik egészen nyilvánvalóvá.

A cselekvés igazi lehetőségét nem a címek adják, azok csak formát, keretet nyújthatnak, s mindig az a kérdés, ki milyen lehetőséget lát meg bennük, s abból mit képes kibontakoztatni saját képességei révén. A megyei politizálás Kölcseynek arra ad alkalmat, hogy a magyar társadalom néhány égető kérdését megyei tapasztalás alapján, megyei háttérrel vizsgálja és segítse — egyelőre legalább — a megyei politizálás áramkörébe juttatni. Ezt szolgálják beszédei és dolgozatai, a megyei bizottságokban végzett munkája és kapcsolatainak tágulása. Mindeme ténykedések közül a legjelentősebb a Kende Zsigmond megyei politikussal, rokonnal és barátal együtt, s részben éppen az ő ösztönzésére vállalt és teljesített megbízatás eredménye: „A szatmári adózó nép állapotáról” készült jelentés. A közvetlen politikai cél itt az volt, hogy alapos dokumentációval és érveléssel elérjék a megyei adóterhek csökkentését. Ám Kölcsey számára ez az alapos, páratlanul gazdag feltáró munka a nép, a magyar társadalom mélyrétegeinek életébe engedett közvetlen bepillantást, s messze a megyei célon túli következtetéseket. Nem ok nélkül lett híressé az utókor tudatában ez a munka úgy is, mint az első magyar szociográfia. Kölcsey gondolkodásának fejlődésében elsősorban az a jelentősége ennek az írásnak, hogy ezúttal rendszerezett felkészülés és tárgyyszerű feltáró munka során szembesülhetett a társadalommal, annak súlyos tényeivel, közállapotaival és belső szerkezetével. Ha a „Töredékek a vallásról” a vallásfilozófia, az egyetemes eszmetörténet; a „Nemzeti hagyományok” a nemzeti történelem, kultúra és karakter feltárásának; a „Mohács” a nemzeteszme filozófiai igényű megformálásának stúdiumát jelentette számára, akkor ez a feladat most a társadalom szociológiai-szociográfiai-statisztikai vizsgálatának és megismerésének a stúdiumát. Érthető, hogy ennek a munkának jelentős módszertani haszna is volt Kölcsey későbbi közszereplésében, s méginkább népszemlélete kiteljesedésében és demokratizmusában. Az már nem Kölcseyék, hanem a mi korunk szellemi viszonyaira nézve jellemző tény, hogy milyen vita alakult ki a 60-as évek elején Szauder József és Barta István történész között, Kölcsey szerzőségét illetően. Maga a filológiai vita nem is lenne ezúttal fontos, ha nem egy sajátos gondolkodási zavar tükröződne benne, túlságosan is szemléletesen. Ezúttal ugyanis a „zsidókérdés” merül fel egészen saját-

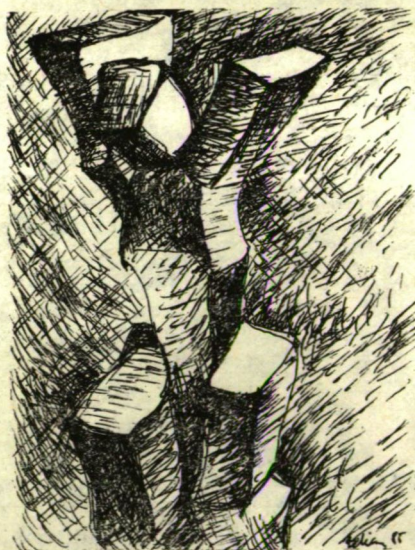
tos módon, a XIX. sz. elejére visszavetítve. Mint az közismert, Kölcsey — Kendével együtt — „a szatmári adózó nép állapotáról” szólva igyekszik minden olyan tényezőt szinte tételelesen számításba venni, amelynek az előterjesztésükben felvázolt nyomorúságos helyzet létrejöttében szerepe lehet. Tárgyszerűen végigveszik a számszerű adatokat, tényeket, s igyekeznek pontosan, s egyúttal lehetőleg mélyre ásva, az okokat is felmutatni. Ezeket a társadalom szerkezetére és az alsóbb néprétegek jogállására utaló megállapításokkal emelik ki. Az írás megyei érdekű, de súlyos megállapításokat tesz a megyei helyzetre, s magára a megyére vonatkozóan. Erős hangsúlyt kap például az előjárók szerepe a megyei népesség elnyomorodásában: „... az adómennyiség individuális felosztása egyedül s úgyszólván minden kulcs nélkül a helybeli előjárókra bízatik” — mondja a szöveg, jelezve ezzel a népesség anyagi nyomorúságának egyik fontos okát, jogfosztottságát és kiszolgáltatottságát az előjárói szubjektivitásnak és önérdeknek. Mindemellett hangsúlyt kap a megyei zsidóság szerepe is ebben a folyamatban, felsorolva azokat a gazdasági privilégiumokat, a pálinkafőzetéstől az uzsorakamatig, melyeknek lényeges szerepük van a nép további kizsigerelésében. Közli a zsidó népesség szaporodásának és a „keresztényen” adózó nép számszerű fogyásának arányait, emlékeztetve ezáltal Galícia sorsára. Aki elfogultság nélkül olvassa a szöveget, annak e sorok alig tűnnek fel, hiszen Kölcsey gyakran fogalmaz élesen, a tárgyszerűség megtartása mellett, mindig törekszik láttatni is a vázolt helyzetet, s a bajok okait nem akarja a kívülálló hidegségével bemutatni. Barta István viszont tanulmányában elsősorban éppen a zsidóságra vonatkozó megállapítások alapján igyekszik cáfolni Kölcsey szerzőségét, mondván: Kölcsey európai szellemű, liberális, haladó gondolkodású író volt, ő tehát nem írhattott le ilyet a zsidóságról, a szöveg tehát csak Kendétől származhat, Kölcsey legfeljebb stílári segítségét nyújthatott. Mintha európaiság, liberális és haladó gondolkodás legfőbb kritériuma az volna, hogy ki ír vagy ki nem ír le adott esetben valamiféle elmarasztaló mondatot a zsidóság társadalmi szerepéről, s függetlenül attól is, hogy ebben tárgyszerűen mennyi igazság van. A logika azonban kényes dolog, mert nemcsak odafelé, de visszafelé is érvényes kell hogy legyen. Ha tehát mégis Kölcsey írta ezt a szöveget — mint ahogyan Szauder meggyőző filológiai bizonyító munkája nyomán ezt kell elfogadnunk — akkor tehát Kölcsey sem európai szellem, nem liberális, nem haladó, csupán azért, mert más fontos és fontosabb tényezők mellett a zsidóság számarányát is besorolta a Szatmár megyei nép elszegényedésének okai közé. Arról itt nem is érdemes hosszan szólni, hogy maga Kende Zsigmond is haladó nézeteket vall, liberális szellemű politikus ebben a korszakában, függetlenül attól, hogy miként vélekedett a megyei zsidóság szerepéről, s hogy vélekedett-e egyáltalán valamiképpen.

Mindez azonban valóban Kölcseyék korának a problémája. A dolog lényege egyszerűen az, hogy Kölcsey — Kendével együtt — azt a magyar valóságdarabot ragadta meg ekkor, amely ott feküdt előtte, csak figyelmesen meg kellett vizsgálni. Kölcsey ebből a valóságdarabból aztán nagyobb, átfogóbb következtetésekre is képes volt, a szemhatárát nem a megye határai jelölték ki, de éppen hogy tágulni segítették a szatmári népről szerzett tapasztalatai is. A „sorsvonás tárgyában” írott előterjesztése szintén éppen ennek a társadalompolitikai szemléletnek a megerősödését, rögzülését jelzi. Itt is a tárgyszerűség és a képi láttatás módszere ötvöződik, amint az erőszakos katonafogás és a bizonytalan időre szóló katonáskodás rendjét bírálja — a kis otthonok éjszakai riadalmait, s a nép kiszolgáltatott helyzetét ismét élénken

ecsetelve — s logikusan bizonyítja ennek a rendszernek lélektani és társadalompolitikai ésszerűtlenségét. Tágas európai látásmódja és nemesi liberalizmusa éppen e „kötelező dolgozatok” révén egészül ki végérvényesen egyfajta *plebejus demokrata* gondolkodással és érzülettel.

Kölcsey életének ez a korszaka a nemzeteszme kiforrásának, a társadalompolitikai látásmód kifejlésének és a gyakorlati politikába való belépésnek története. A gondolatok úgy borulnak itt egymásba, mint egy gazdag kert fáinak a koronái, dús lombozattal egységes gondolati tájat alkotva. A nemzeteszme elvontságát a társadalmi gondok pontos ismerete hívja le a földre, s a nemzet eszmei képe emeli magához, s teszi nagyarányúvá az egyes társadalompolitikai kérdések vizsgálatát, s az ezek nyomán születő racionális következtetéseket. Az eszmei nemzet égisze alatt és a társadalmi osztályszempontok fölött formálódik meg nála a nemzeti egység egyszerre liberális-demokratikus és heroikus nemzetépítő gondolata: „...hol a paloták urának őse győzött, vagy halt, ott győzött és halt a kunyhók lakójának őse is. Ily emlékezetnek egyetemi joga van minden szívhez. Rang és birtok egyesek sajátja: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.” Szinte jelképes jelentőségű, hogy ez a mondat éppen a Mohácsból való. Kölcseyben valóban a magyar történelem formálta meg a gondolkodót. A gondolkodás következetessége és maga a történelmi helyzet pedig megformálta az induló politikust, aki szellemileg elkészült már az útra, hogy végigjárja a gyakorlati próbát, s elvégezze azt, ami nemcsak szép emberi feladat, de adomány is a sorstól: a kész, tiszta gondolattal beoltani és megnemesíteni a mindennapi vegetáció felfelé törő vadalanysait.

(A befejező részt következő számunkban közöljük.)

BELICZAI MÁRIA RAJZA